

Od Vídeňského kongresu k první světové válce: kontinuita versus diskontinuita dějin mezinárodních vztahů dlouhého 19. století*

Miroslav Šedivý¹

ABSTRACT

From the Congress of Vienna to the First World War: Continuity versus Discontinuity in the History of International Relations during the Long 19th century

The article asserts that it is very difficult to understand the development of relations between European countries and nations from 1815 to 1914 without an appreciation of the strong but hitherto overlooked perception of diplomatic affairs by people who, regardless of their nationality, political affiliation, gender or social status, desired stability and fairness in Europe generally acknowledged as a common security space. It introduces a new thesis that the 19th century witnessed an important but as yet unknown process whereby the abuse of power by stronger states in as well as outside Europe gradually eroded the Europeans' faith in the international security ensured by treaties and launched their search for greater security in material force. This transition from institutionalism to realism in international affairs between 1815 and 1914 was an important outcome as well as factor of the decline of the European states system during one hundred years, a process that began in the first half of the century and later resulted in a widespread security dilemma. The rise of *Realpolitik*, nationalism, imperialism and colonialism for example, much like a more normative approach in the peace movement, must thus be seen as the components of a complex process beyond simply the actions of the governing elites: they resulted from the people's deep interest in and response to supranational affairs.

KEYWORDS

History; International Relations; 19th Century; Congress of Vienna; First World War; Security; Geopolitics

V roce 2018 si Česká republika připomíná několik významných „osmičkových“ výročí svých dějin, jmenovitě vznik Československé republiky, Mnichovskou dohodu, nástup komunistů k moci a pražské jaro. Se všemi je spojeno mnoho vzpomínkových akcí, výstav a diskuzí odborníků, které se často těší mimořádnému zájmu veřejnosti. Pro historiky se proto bezesporu jedná o ideální příležitost k prezentaci výsledků vlastních badatelských aktivit. Přesto by se nemělo zapomínat, že všechny výše uve-

* Tato studie byla napsána v rámci projektu 18-05758S financovaného Grantovou agenturou České republiky.

1 Miroslav Šedivý, Katedra historických věd, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, Sedláčkova 38, Plzeň 306 14, Česká republika, sedivym@khv.zcu.cz

dené události byly vyvrcholením dlouhodobějších, často i obtížně vysledovatelných dějinných procesů. V tomto případě však vyvstává riziko, že díky koncentraci zájmu na krátké historické milníky zůstanou tyto procesy nepovšimnuty.

Právě jednomu dosud málo probádanému dlouhodobějšímu fenoménu je věnován obsah této studie, a to ve spojitosti s příčinami vypuknutí první světové války v roce 1914. Tomuto problému bylo v minulosti věnováno obrovské množství vědeckých prací a nedávné sté výročí této události ještě přispělo ke konjunktuře zájmu odborné i laické veřejnosti o okolnosti geneze prvního světového konfliktu 20. století. Předložené analýzy staršího i novějšího data však trpí jedním závažným nedostatkem: při sledování eskalace napětí v Evropě i ve světě se vrací v čase nejdále k období vzniku Německého císařství, tedy do roku 1871. S tím je pak spojen vážný problém dichotomního hodnocení dějin mezinárodních vztahů od obnovení míru po napoleonských válkách v roce 1815 po červencové výstřely první světové války o téměř sto let později. Zatímco první desetiletí po vytvoření nového evropského státního systému na Vídeňském kongresu v letech 1814–1815 je všeobecně považováno za jakýsi zlatý věk mírumilovné spolupráce evropských států, necelých padesát let před rokem 1914 je naopak vnímáno jako období rostoucího napětí v mezinárodních vztazích, spojeného s rozmachem nacionalismu, imperialismu a kolonialismu. Mezník mezi těmito dvěma etapami není jednoznačně vymezen. Někdy za něj bývá označována krymská válka z let 1853–1856, neboť se jednalo o první ozbrojený střet mezi evropskými mocnostmi od Vídeňského kongresu, nejčastěji jím je však již zmíněné sjednocení Německa v roce 1871, které pohřbilo rovnováhu sil pracně dohodnutou o šestapadesát let dříve v hlavním městě habsburské monarchie.

Do dnešní doby se nepodařilo přesvědčivě vysvětlit příčinu této diskontinuity ve vývoji mezinárodních vztahů mezi roky 1815 a 1914. Jinými slovy stále není zcela zodpovězena otázka, co v evropské společnosti způsobilo posun od normativního přístupu k bezohledné reálpolitice: jestliže bezprostředně po roce 1815 se evropské státy v čele s pěti mocnostmi snažily urovnávat spory konciliantně s vědomím společné zodpovědnosti za zachování míru, o necelých sto let později byly jejich vzájemné vztahy zatíženy extrémní nedůvěrou a pro vládnoucí elity byla nyní válka daleko přípustnějším prostředkem k řešení vzájemných problémů.

Co se tedy přihodilo, že se Evropa a s ní i velká část světa na počátku 20. století nacházely ve stavu silné disharmonie? Zvýšil se snad počet psychopatů, kteří milovali zbraně a válku? Pochopitelně nikoliv. Lze odpověď nalézt v již zmíněném nárůstu nacionalismu, imperialismu a kolonialismu? I zde je odpověď negativní, neboť tyto procesy nebyly skutečnou příčinou, nýbrž pouhou reakcí na hlubší problém. Tím byl všeobecný pokles důvěry ve spravedlnost fungování mezinárodních vztahů, který byl již od 30. let 19. století jasně rozpoznatelný mezi Evropany bez ohledu na státní, národnostní a sociální příslušnost či politické preference. Příčinou bylo asertivní či vyložené agresivní chování velmocí na úkor slabších států, a to jak v Evropě, tak i mimo ni, a současně rostoucí napětí mezi samotnými mocnostmi, což vyvolalo nedůvěru k postnapoleonskému systému evropské politiky. Ta pak způsobila pokles loajality vůči tomuto systému, a tím i k mezinárodněprávním normám. V momentě, kdy čím dál tím více lidí nabývalo přesvědčení, že nikoliv psané právo, nýbrž právo silnějšího dominuje vztahům mezi státy, byla hrubá síla vyzývána jako jediná dostatečná záruka bezpečnosti.

Výše uvedený proces byl nanejvýš důležitým nejen pro dějiny mezinárodních vztahů dlouhého 19. století, ale také pro vývoj evropské společnosti. Tím spíše překvapí, že do dnešní doby mu mezi historiky byla věnována jen velmi malá pozornost. Pokud se tak již stalo, pak nanejvýš ve velmi omezené míře pro 50. a 60. léta a o něco podrobněji pro přelom 19. a 20. století. Zcela však chybí komplexní analýza interakce mezi porušováním mezinárodního práva a úsilím obyvatel starého kontinentu o zajištění bezpečnosti členů takzvané rodiny evropských států v celém sledovaném období.

Důvodů tohoto neutěšeného stavu bádání je vícero, zde však stačí jmenovat pouze hlavní dva. Zaprvé dosavadní odborná produkce většinou cílila na analýzu fenoménů vzniku národních států a nacionalismu, což je nejčastější způsob nazírání na historii 19. století. I když v posledních letech existuje zjevná snaha o překonání této interpretační bariéry, je tento tradiční přístup natolik zakořeněný, že se ho historické zbavují jen obtížně. Za všechny příklady stačí uvést jediný: takzvaná Rýnská krize z druhé poloviny roku 1840 byla po generace považována za významný mezník v kvantitativní i kvalitativní přeměně německého nacionalismu, který se měl v reakci na hrozbu francouzského vpádu do Porýní stát masovějším a šovinističtějším hnutím.² Od začátku tohoto tisíciletí se objevily vynikající práce, které toto zažité hodnocení revidovaly a poukázaly na skutečnost, že pro takové tvrzení neexistují hodnověrné důkazy, stále se však dívaly na danou událost způsobem, kdy otázka nacionalismu byla středobodem předložených analýz.³ Kdyby se však autoři oprostili od tohoto konzervativního přístupu, pak by mohli postřehnout, že pro Rýnskou krizi je charakteristický nárůst pocitu nejistoty ve vztahu k fungování systému mezinárodních vztahů, a to nejen mezi německými nacionalisty, ale v celé německé společnosti, stejně jako mezi dalšími národy od Skandinávie po Itálii. Touha některých Němců po ochraně v rámci silného národního státu s početnou armádou, válečným loďstvem a koloniemi skutečně existovala, ovšem byla jen jednou z mnoha odpovědí na otázku, jak zajistit dostatečnou míru ochrany proti vnějším hrozbám.⁴ Jen málokdy lze natolik výstižně shrnout toto opomenutí historické vědy rčením, že pro stromy člověk nevidí les.

Druhým důvodem je již zmíněná diskontinuita v prezentaci dějin mezinárodních vztahů mezi Vídeňským kongresem a první světovou válkou. Po pozitivním hodnocení spolupráce evropských velmocí po roce 1815 se náhle přístup změnil a vývoj od 50. až 70. let je již vnímán pod prizmatem první světové války. Nikoliv náhodou je relevantní historická produkce rozdělena co do obsahu na dvě části dle toho, zda se autoři věnují dědictví Vídeňského kongresu, kdy své práce končí kolem poloviny století, nebo příčinám pozdějšího rozmachu imperialismu a kolonialismu či vzniku

2 VEIT-BRAUSE, I., *Die deutsch-französische Krise von 1840. Studien zur deutschen Einheitsbewegung*, Köln 1967.

3 BROPHY, J. M., *The Rhine Crisis of 1840 and German Nationalism. Chauvinism, Skepticism, and Regional Reception*, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 85, No. 1, 2013, s. 1–35; HONSELL, J., *Bayern und die Rheinkrise von 1840*, nevydaná disertační práce, München 2002.

4 ŠEDIVÝ, M., *Crisis among the Great Powers. The Concert of Europe and the Eastern Question*, London — New York 2017, s. 268–279.

první velké války, kdy svá díla začínají kolem roku 1871, případně 1880.⁵ Tento dvojitý metr je ostatně jasně patrný i ze struktury syntéz diplomatických dějin celého 19. století a obsahu pramenných edic.⁶

Cílem této studie je prezentovat a obhájit tezi, že poměrně úspěšný postnapoleonský mírový pořádek z roku 1815 a vypuknutí obzvláště brutálního konfliktu v létě 1914 propojuje souvislý proces, který navíc sahá daleko za zdi diplomatických kuloárů. Vývoj mezinárodních vztahů je proto nutné vnímat nikoliv jako výsadní záležitost vládnoucích elit, ale celé společnosti, která se politizovala jak v důsledku nespokojenosti s vnitřními režimy jednotlivých států a socioekonomických výzev, tak i pod vlivem zahraničněpolitických událostí. Tuto skutečnost je vhodné mít na paměti právě dnes, kdy Evropa čelí mnoha výzvám na mezinárodní scéně, mimo jiné rostoucím ambicím Číny, ostentativní agresivitě Severní Korey, nestabilní situaci na Blízkém východě a v severní Africe a v neposlední řadě ruské anexi Krymu. Všechny tyto a mnohé další události ovlivňují situaci v Evropské unii, kde probíhá intenzivní diskuse o jejím postavení v měnícím se světě, ve kterém se psané dohody čím dál tím častěji stávají bezcenným cárem papíru. S tímto přesvědčením se nevyhnutelně zvyšuje důraz kladený na vojenskou sílu jako nejlepší prostředek k zajištění bezpečnosti toho či onoho národa a státu. Velmi nápadně se tak opakuje situace, která vyvstala již v průběhu 19. století.

Podpis Závěrečných akt Vídeňského kongresu 9. června 1815 bezpochyby znamenal významný historický mezník. V tomto obsáhlém dokumentu se podařilo položit základy nového mezinárodněprávního systému Evropy, zle pošramocené téměř čtvrtstoletím trvajících válkami s revoluční a napoleonskou Francií. Míra a rozsah bojů, škod, lidských obětí, utrpení mas i vynaložených peněz byla zcela mimořádná. Ve snaze předejít opakování katastrofy podobného rozsahu se účastníci kongresu pokusili vytvořit takové uspořádání, které by do budoucna zajistilo mír a stabilitu. V mnoha ohledech jejich úsilí slavilo úspěch a dodnes je jednání mnoha panovníků, státníků a diplomatů v metropoli na Dunaji považováno za důkaz toho, kam může vést umírněnost, snaha o kompromis a ochota k zodpovědnosti nejen vůči vlastnímu státu, ale vůči celé Evropě.⁷

Tento nový pořádek nebyl založen pouze na principu rovnováhy sil, třebaže ta v něm hrála významnou roli. Účastníci kongresu si totiž velmi dobře uvědomovali, že rovnováha sil sama o sobě nestačila k zachování míru v průběhu 18. století, což ostatně ani nebyl její primární účel: tím totiž ve skutečnosti bylo zabránit hegemomo-

5 Dva nejtypičtější příklady v anglosaském a německém prostředí jsou SCHROEDER, P. W., *The Transformation of European Politics 1763–1848*, Oxford 1994, a SCHULZ, M., *Normen und Praxis. Das Europäische Konzert der Großmächte als Sicherheitsrat, 1815–1860*, München — Oldenbourg 2009.

6 Za všechny BRIDGE, F. R. — BULLEN, R., *The Great Powers and the European States System 1814–1914*, Harlow 2005; HOLBRAAD, C., *The Concert of Europe. A Study in German and British International Theory 1815–1914*, London — Southampton 1970; RICHARDSON, J. L., *Crisis Diplomacy. The Great Powers since the Mid-Nineteenth Century*, Cambridge 1994.

7 Z početné literatury k Vídeňskému kongresu viz GRUNER, W. D., *Der Wiener Kongress 1814/1815*, Stuttgart 2014, a STAUBER, R., *Der Wiener Kongress*, Wien 2014.

niálnímu postavení jedné z velmocí. Ovšem ani to se nepodařilo, jak prokázal příklad Francie Napoleona I. Proto na Vídeňském kongresu byla rovnováha sil doplněna o právní záruky nezávislosti a teritoriální integrity velkých i malých států, obsažených v Závěrečných aktech, a o příslib řešení sporů mírovou cestou na kongresech a konferencích.⁸

S tím, jak bledla vzpomínka na válečné hrůzy, však také postupně klesala ochota panovníků a diplomatů ke konsenzu. Období velkých evropských kongresů skončilo již roku 1822, řešení krizí na konferencích velvyslanců pak bylo spíše nahodilé; jediným vyloženým úspěchem spolupráce celého velmocenského koncertu v rámci takové konference bylo vyřešení konfliktní otázky vzniku nezávislé Belgie ve 30. letech. Vztahy mezi samotnými mocnostmi se zhoršily již v průběhu předchozí dekády kvůli odlišnému pohledu na řešení řeckého povstání proti turecké nadvládě, když se proti přání Rakouska a Pruska rozhodly zbylé tři mocnosti — Velká Británie, Francie a Rusko — vojensky intervenovat v Osmanské říši ve prospěch Řeků. Pro stabilitu evropského pořádku však toto ještě nemělo závažné důsledky, neboť upadající sultánovo impérium nebylo považováno za součást tehdejší křesťanské Evropy, a proto na něj nebyly aplikovány principy mezinárodního práva. Vojenský zásah v řecké otázce tudíž nebyl v rámci evropské společnosti považován za porušení Závěrečných akt Vídeňského kongresu, a naopak byl vnímán jako morálně ospravedlnitelný boj civilizovaného západního světa vůči orientálnímu barbarství.⁹

V rámci samotné Evropy sice do konce 20. let došlo k pnutí mezi konzervativními režimy a liberály, jejichž cílem bylo omezení panovnické moci přijetím moderních ústavních dokumentů a zřízením volených parlamentů, což mimo jiné vedlo k neúspěšným revolucím ve Španělsku, Království obojí Sicílie a Piemontu v letech 1820–1821, ale potlačení úsilí o politickou modernizaci stále neznamenalo porušení právních norem, na kterých byl založen postnapoleonský státní systém v Evropě. Revolucionáři si sice mohli stěžovat na ozbrojené intervence Francie ve Španělsku a Rakouska v Itálii ve prospěch zdejších panovníků a kritizovat je jako nehumánní, ovšem z právního hlediska bylo vše v pořádku: panovníci byli nositeli státní suverenity a zásahy velmocí na jejich žádost byly všeobecně vnímány jako kompatibilní s tehdy platnými principy mezinárodního práva.¹⁰

8 Vídeňským kongresem v kontextu mezinárodních vztahů a jeho dědictvím do roku 1822 se zabývá excelentní práce JARRETT, Mark, *The Congress of Vienna and its Legacy. War and Great Power Diplomacy after Napoleon*, London 2013.

9 K řeckému povstání v kontextu mezinárodních vztahů té doby viz BITIS, A., *Russia and the Eastern Question. Army, Government, and Society 1815–1833*, Oxford — New York 2006; BREWER, D., *The Greek War of Independence. The Struggle for Freedom from Ottoman Oppression and the Birth of the Modern Greek Nation*, Woodstock — New York 2003; CRAWLEY, C. W., *The Question of Greek Independence. A Study of British Policy in the Near East, 1821–1833*, Cambridge 1930; DAKIN, D., *The Greek Struggle for Independence, 1821–1833*, London 1973.

10 BUZAN, B. — LAWSON, G., *The Global Transformation. History, Modernity and the Making of International Relations*, Cambridge 2015, s. 173–174; SIMPSON, G., *Great Powers and Outlaw States. Unequal Sovereigns in the International Legal Order*, Cambridge 2004, s. 91–113.

I když již tehdy probíhala diskuze o tom, zda má být stát s monarchistickou formou vlády reprezentován panovníkem či lidem, z pohledu každodenní právně-politické praxe se stále jednalo o téma marginálního významu. Příčinou byla absence masové podpory protirežimním hnutím. Situace se v tomto ohledu začala pomalu měnit teprve po další revoluční vlně z let 1830–1831, která postihla území Francie, Polska, Itálie a Belgie. Někde revoluce slavily úspěch, jinde díky vojenské převaze Ruska a Rakouska nikoliv. I nyní se ozývaly hlasy kritizující dědictví Vídeňského kongresu, ovšem stále se jednalo o názor menšiny, navíc názorově velmi fragmentované. V případě demokraticky smýšlejících republikánů lze stěžii hovořit o konstruktivní kritice, neboť ti vnímali pořádek Vídeňského kongresu jako a priori špatný kvůli údajnému útlaku národů ze strany vrchnosti a toužili po jeho kompletní demolici, po které měl být vytvořený nový mezinárodní systém založený na bratrství národních států. Tuto vizi zastával i prominentní italský nacionalista Giuseppe Mazzini. Monarchisticky smýšlející liberálové byli vůči dědictví Vídeňského kongresu smířlivější a soustředili se primárně na ústavní otázku v rámci vlastních států, případně na šíření liberalismu v jiných částech Evropy.¹¹

Teprve se zjevným úpadkem spolupráce mocností v rámci velmocenského koncertu a zneužíváním moci z jejich strany na úkor menších států došlo ke genezi geopolitických debat v evropské společnosti, jejichž protagonisté z řad konzervativního a zanedlouho i z liberálního tábora se zaměřili na otázku práva a moci namísto humanity a křesťanství. Prvotním impulzem byl princip neintervence, který na počátku 30. let prosazovala Francie, aby zabránila vměšování Ruska, Pruska a Rakouska do vnitřních záležitostí jiných států. Z pohledu pařížské vlády však neměl být tento princip prosazován kvůli šíření liberalismu, nýbrž s cílem posílit vlastní bezpečnost vytvořením nárazníkového pásma ze zemí nacházejících se bezprostředně za francouzskou východní hranicí. Zde neměla být trpěna přítomnost armád cizích velmocí. Tato politika však kolidovala se suverenitou dotčených států, kterým bylo z Paříže zakazováno žádat o vojenskou pomoc třetí stranu. A nejen to: severoitalskému Piemontu Francouzi dokonce na počátku roku 1831 hrozili, že ho vojensky obsadí, pokud jim neumožní volný průchod do rakouského Lombardska. Tento přístup velmi připomíná Brežněvovu doktrínu o omezené suverenitě států socialistického bloku, která měla obdobný geopolitický účel.¹²

Nikoliv náhodou francouzský princip neintervence vyvolal rozsáhlé právní debaty, a to především poté, co francouzské jednotky v rámci této doktríny obsadily v únoru 1832 papežské město Anconu. Nejen, že tak učinily bez papežova souhlasu, ale dokonce proti jeho vůli. Poprvé od roku 1815 byla Evropa svědkem tak flagrantního porušení mezinárodního práva. Lidé si nyní začali klást otázku, zda se neopakují zločiny z doby vlády Napoleona I. či zda nejsou obětmi stejné arogance, s kterou Francie

11 MACK SMITH, D., *Mazzini*, New Haven, London 1994, s. 14.

12 JOLICOEUR, N., *La politique étrangère de la France au début de la monarchie de juillet. De la non-intervention à la contre-intervention (1830–1832)*, in: *Revue d'histoire diplomatique*, T. 121, 2008, s. 11–29; MARCOWITZ, R., *Großmacht auf Bewährung. Die Interdependenz französischer Innen- und Außenpolitik und ihre Auswirkungen auf Frankreichs Stellung im europäischen Konzert 1814/15–1851/52*, Stuttgart 2001, s. 111–125.

pomohla zničit sultánovu flotilu v bitvě u Navarina roku 1827 či o tři roky později dobýt Alžírsko, patřící stejnému osmanskému panovníkovi. K těmto incidentům došlo, stejně jako v případě okupace Ancony, bez vyhlášení války. Odpor i obavy části veřejnosti na počátku roku 1832 byly navíc umocněny výhrůžkami francouzského zástupce v Mnichově, že pokud bavorská vláda přijme opatření ke své obraně v Porýní, Francie to bude považovat za *casus belli*.¹³

O osm let později vyvolala obdobné debaty o (ne)spravedlnosti ve vztazích mezi evropskými státy agrese Velké Británie vůči Království obojí Sicílie. K té došlo kvůli touze londýnského kabinetu neztratit dominantní postavení v obchodě se sicilskou sírou. Výsledkem bylo zajímání obchodních plavidel malého italského království britskými válečnými loděmi. Neboť se v Neapoli král Ferdinand II. marně domáhal pomoci ostatních velmocí, byl nakonec nucen podvolit se diktátu Londýna. Na Apeninském poloostrově i severně od Alp vyvolala tato oficiálně nevyhlášená válka o síru ostrou kritiku Velké Británie, jejíž postup byl všeobecně vnímán jako neoprávněné zneužití síly. Opět se objevily vzpomínky na minulost, zejména na zničení dánské flotily v Kodani britským loďstvem v roce 1807, ke kterému také došlo v době míru. Evropané se i nyní ptali, zda žijí v době, která by jim poskytovala větší míru bezpečnosti. K obvykle negativní odpovědi přispěla i skutečnost, že Velká Británie vedla v roce 1840 paralelní válku s Čínou. Důvodem tentokrát nebyla síra, nýbrž opium, které Britové chtěli s velkými zisky prodávat Číňanům. Jak opiová válka, tak i válka o síru však měly jedno společné: byly důsledkem imperialismu svobodného obchodu. Lišily se ovšem v tom, že ve druhém případě byla agrese namířena proti členu evropské rodiny, který byl, či lépe řečeno měl být, chráněn mezinárodním právem. Tento fakt vedl k pochybnostem o spravedlnosti evropského koncertu a současně stabilitě celého evropského státního systému. Pokud byly mocnosti ochotny porušit mezinárodní právo v Evropě stejným způsobem, jakým činily v jiných částech světa, pak se žádný menší stát nemohl cítit bezpečný.¹⁴ Obavy se ovšem šířily i na území těch větších: například ve Vídni byla britská agrese vůči Království obojí Sicílie „nanejvýš želena, protože lidé zde věří, že tato aféra dokazuje, že evropský mír v žádném případě nespočívá na natolik solidních základech, aby nemohl být nečekaně zničen nějakou nahodilou událostí“.¹⁵

Již tak rozšířený pocit nejistoty ještě umocnil průběh Východní otázky. Tento termín označuje politiku velmocí vůči chřadnoucí Osmanské říši. Ačkoliv ty ve 30. letech 19. století spojovala touha po jejím zachování, kvůli vzájemné nedůvěře a soupeření o politický vliv a hospodářské výhody nebyly schopny vzájemné spolupráce. Východní otázka se proto stala zdrojem neustálého napětí, které rezonovalo v celé evropské společnosti. Zejména Rusko bylo vnímáno jako agresivní velmoc s expanzivními chutkami na Blízkém a Středním východě. Vojenské potlačení polského po-

13 ŠEDIVÝ, M., *Francouzská okupace Ancony (1832) a její ohlas v Evropě*, in: *Moderní dějiny*, roč. 24, č. 2, 2016, s. 73–95.

14 ŠEDIVÝ, M., *Britsko-neapolská válka o síru z roku 1840 a její evropská dimenze*, in: *Historica Olomucensia*, roč. 50, 2016, s. 87–103.

15 Situační zpráva týkající se veřejného mínění ve Vídni v květnu 1840, GLOSSY, K. (ed.), *Wien 1840–1848. Eine amtliche Chronik, Erster Teil: 1840–1844*, Wien 1917, s. 16.

vstání na počátku 30. let a války s kavkazskými kmeny se jevily jako pádný důkaz pro oprávněnost tohoto obvinění, jež dalo vzniknout místy až hysterické rusofobii a přispělo k důležitému posunu od humanismu ke geopolitice v posuzování fungování systému mezinárodních vztahů: jestliže ve 20. letech byli němečtí liberálové ochotni spatřovat v Rusku chvályhodného ochránce Řeků proti údajné turecké zvůli, pak v polovině následující dekády již mezi nimi převládlo mínění o carském samoděržaví jako vážné hrozbě evropskému míru a německým hospodářským zájmům na dolním toku Dunaje a v Černém moři.¹⁶

Právě z Východní otázky se zrodila vážná evropská krize druhé poloviny roku 1840. Kvůli odlišným názorům mezi Francií a zbylými mocnostmi na řešení tehdy probíhajícího turecko-egyptského konfliktu došlo k přenesení krize z východního Středomoří do samotného srdce Evropy, na Rýn. Sem Francouzi začali v létě adresovat své hrozby vojenské invaze a záboru levobřežních oblastí, které byly součástí Německého spolku.¹⁷ To vyvolalo mezi Němci hotové pozdvižení. Stěží chápali, proč je vyhrožováno právě jim, když neměli s blízkovýchodními záležitostmi nic společného. Přesto se výhrůžkám postavili čelem a varovali své francouzské sousedy, že na rozdíl od období Velké francouzské revoluce a Napoleona I. budou svoji německou vlast hájit. Současně po svých panovnických požadovali posílení obranyschopnosti spolku.¹⁸ Podobná reakce nastala i v jiných částech Evropy, které mohly být vtaženy do případné války mezi mocnostmi: Belgie sice byla chráněná věčnou neutralitou, ovšem zde se jen málo věřilo tomu, že by se jí válečná vřava vyhnula, a proto byly zahájeny přípravy na obranu; k tomu samému došlo i ve strategicky položenému Švýcarsku, které sice mělo mocnostmi garantovanou stejnou věčnou neutralitu, ale za dané situace se rozhodlo pro ozbrojenou neutralitu a zaktivizovalo své federální síly. Ve Švédsku, spojeného personální uníí s Norskem, zase král přemítal o posílení vlastní neutrality spojenectvím s Dánskem. Další malé a neméně znepokojené státy jako Nizozemí, Piemont, Toskánsko, Papežský stát a Království obojí Sicílie usilovaly o zvýšení své bezpečnosti v podobě zbrojení, spojenectví či dokonce italské konfederace.¹⁹

Rýnská krize sice válkou neskončila, ale přesto znamenala zásadní impuls k rozmachu pocitu ohrožení na mezinárodní scéně. Podobně jako okupace Ancony či válka o síru představovala negativní zkušenost, která zavdávala příčinu k nevěře v zachování míru v Evropě. Relevantní debaty byly natolik intenzivní, že je možné nalézt důkazy o jejich existenci nejen na panovnických dvorech, v kabinetech politiků a diplomatů či v salónech učenců, ale také na místech střetávání příslušníků středních i nižších vrstev, a to ve městech i na venkově. Ti všichni nyní diskutovali nejen o kle-

16 GLEASON, J. H., *The Genesis of Russophobia in Great Britain. A Study of the Interaction of Policy and Opinion*, Cambridge 1950; SCHWARZ, S. L., *Despoten — Barbaren — Wirtschaftspartner. Die Allgemeine Zeitung und der Diskurs über das Osmanische Reich 1821–1840*, Wien 2016, s. 301.

17 CAQUET, P. E., *The Napoleonic Legend and the War Scare of 1840*, in: *The International History Review*, Vol. 35, No. 4, 2013, s. 702–722.

18 ANGELOW, J., *Von Wien nach Königgrätz. Die Sicherheitspolitik des Deutschen Bundes im europäischen Gleichgewicht (1815–1866)*, München 1996, s. 112–125.

19 ŠEDIVÝ, *Crisis...*, s. 174–240.

sající autoritě práva, ale také o způsobu řešení. Zde se však názory rozcházely. Konzervativci toužící po zachování pořádku Vídeňského kongresu navrhovali upevnění spolupráce mezi jednotlivými státy prostřednictvím nových vzájemných garancí a závazků. Někteří liberálněji naladěni muži navrhovali podobné řešení v rámci mírového hnutí, které bylo v Evropě na vzestupu právě od roku 1840. Jejich odpovědí na chřadnoucí myšlenku kolektivní bezpečnosti bylo podřízení států mezinárodní arbitráži; někteří stoupenci mírového hnutí dokonce uvažovali o vytvoření evropského soudu a parlamentu.²⁰

Výše uvedené plány na prohloubení mírové spolupráce nakonec neuspěly, protože čím dál tím více rostl počet těch, kteří sice také toužili po míru, ovšem vlastní bezpečnost již odmítali svěřit psanému právu. Dospěli k přesvědčení, že pokud jsou některé státy ochotny právo porušit a jiné proti tomu nezakročí, pak je nezbytné věřit jen hrubé síle. Například v Německu Rýnská krize vedla k šíření požadavku na reformu spolkové armády, vytvoření německé válečné flotily a získání kolonií na Balkáně i v zámoří, které měly poskytnout dostatečné zdroje k vytvoření efektivních ozbrojených sil. Nacionalisté pak získali argument ve prospěch jednotného národního státu, protože ten měl být dle jejich přesvědčení schopen lépe hájit zájmy německého národa. S ohledem na jeho bezpečnost pak argumentovali nutností vytvořit tento stát v habitelných hranicích, aby byl s to čelit hrozbě v podobě Francie na západě a Ruska na východě. Mohutná válečná flotila pak měla prosazovat zájmy německého lidu vůči námořní dominanci Velké Británie. S ohledem na potřebu zajistit severní hranici proti invazi z moře a současně i svobodnou plavbu na Baltu se čím dál tím více Němců začalo zabývat budoucností Šlesvicka a Holštýnska. Pro Němce představovaly tyto provincie dánského krále strategicky položené regiony spojující Balt a Severní moře. Přítomnost německého etnika a členství Holštýnska v Německém spolku umožnily nacionalistům označit je za německá území a nárokovat jejich připojení k německému národnímu státu.²¹

Geopolitické debaty se staly důležitou součástí tehdejších národních hnutí, což platilo i obráceně: jednalo se totiž nejen o větší bezpečnost národa, ale také o dosažení větší bezpečnosti skrze národ, tedy větší skupinu lidí, která díky své početnosti nabízela jedinci větší míru ochrany. Nežádoucím projevem tohoto přístupu však byla aktivace sousedních národů, které odpovídaly stejným způsobem. Například v reakci

20 ADOLF, A., *Peace. A World History*, Cambridge 2010, s. 135; BROCK, P., *Pacifism in Europe to 1914*, Princeton 1972, s. 386; CEADEL, M., *The Origins of War Prevention. The British Peace Movement and International Relations, 1730–1854*, Oxford 1996, s. 280–292; COOPER, S. E., *Patriotic Pacifism. Waging War on War in Europe, 1815–1914*, New York — Oxford 2014, s. 13–23.

21 FENSKE, H., *Ungeduldige Zuschauer. Die Deutschen und die europäische Expansion 1815–1880*, in: REINHARD, W. (ed.), *Imperialistische Kontinuität und nationale Ungeduld im 19. Jahrhundert*, Frankfurt 1991, s. 87–123; FITZPATRICK, M. P., *Liberal Imperialism in Germany. Expansionism and Nationalism 1848–1884*, New York — Oxford 2008, s. 27–42; GRÜNDER, H., *Geschichte der deutschen Kolonien*, Paderborn 2012, s. 19–24; LAAK, D. van, *Über alles in der Welt. Deutscher Imperialismus im 19. und 20. Jahrhundert*, München 2005, s. 51–55; MÜLLER, F. L., *Imperialist Ambitions in Vormärz and Revolutionary Germany*, in: *German History*, Vol. 17, 1999, s. 346–368.

na aspirace německých nacionalistů mnozí Dánové, kteří se od počátku 40. let kvůli šlesvicko-holštýnské otázce strachovali o integritu svého království, začali usilovat o solidaritu severských zemí v rámci skandinavismu. Toto hnutí cílilo na spojení či dokonce konfederaci Dánska, Švédska, Norska a v ideálním případě i Finska v zájmu vytvoření říše, která by byla schopna čelit expanzivním choutkám Německa a Ruska. Jestliže Dánové spatřovali ve skandinávské říši bariéru proti německé agresi, pak Švédové se obávali „ruského medvěda“. Právě absence společného nepřítelů nakonec vedla k tomu, že skandinavismus jako politické hnutí selhal v momentě, kdy Švédové s Nory odmítli pomoci Dánům proti Německému spolku ve válce roku 1864, neboť si nechtěli pálit prsty kvůli Šlesvicku a Holštýnsku.²²

Existence vnějšího nepřítelů naopak velmi dobře fungovala jako stimul politické integrace států Apeninského poloostrova. Pod vlivem vměšování cizích velmocí do italských záležitostí — mimo jiné Francie v Anconě, Velké Británie v Království obojí Sicílie a Rakouska proti revolucím kdekoliv, kde to bylo třeba — dospěli mnozí Italové k přesvědčení, že řešením je pouze větší míra spolupráce mezi italskými panovníky a jejich poddanými. S vědomím, že v jednotě je síla, prosazovali monarchisticky orientovaní liberálové ve 40. letech ideu konfederace italských států pod patronátem papeže, demokratičtí republikáni jednotnou republiku. Stejně jako v Německu pak odklon od důvěry v mezinárodní právo s sebou nesl i ideu silné národní armády, válečného loďstva a zatím ve velmi omezené míře i koloniální expanze. A obdobně jako jejich německé protějšky i italští nacionalisté považovali za klíčovou podmínku přežití dosažení hajitelné hranice, což v první řadě znamenalo vyhnat Rakušany z Lombardska a Benátska.²³

Německý a italských nacionalismus a skandinavismus byly výrazným způsobem stimulovány přesvědčením o korozi pořádku Vídeňského kongresu. Tento geopolitický aspekt byl pro jejich rozmach mimořádně důležitý, neboť v sobě skrýval výrazný integrační potenciál. Zatímco italští liberálové jako Massimo d'Azeglio, republikáni vedení Mazzinim a konzervativci typu piemontského krále Karla Alberta se nikdy

22 FRANDSEN, S. B., 1848 in *Dänemark. Die Durchsetzung der Demokratie und das Zerbrechen des Gesamtstaates*, in: DOWE, D. — HAUPT, H.-G. — LANGEWIESCHE, D. (eds.), *Europa 1848. Revolution und Reform*, Bonn 1998, s. 396, 418; GERHARDT, M. — HUBATSCH, W., *Deutschland und Skandinavien im Wandel der Jahrhunderte*, Bonn 1950, s. 333–336; BECKER-CHRISTENSEN, H., *The Idea of Scandinavianism*, in: KOURI, E. I. — OLESEN, J. E., *The Cambridge History of Scandinavia: 1520–1870*, Vol. 2, Cambridge 2016, s. 928–933.

23 BARBIERI, F. — VISCONTI, D., *Il problema del Mediterraneo nel Risorgimento*, Milano 1948, s. 91–106; BERKELEY, G. F.-H., *Italy in the Making, 1815–1846*, Cambridge 1968, s. 248–250; BERKELEY, G. F.-H. — BERKELEY, J., *Italy in the Making. June 1846 to 1 January 1848*, Cambridge 1968, s. 187; BEALES, D. — BIAGINI, E. F., *The Risorgimento and the Unification of Italy*, Harlow 2002, s. 85; CANDELORO, G., *Storia dell'Italia moderna 3. La Rivoluzione nazionale*, Milano 1960, s. 13; CHABOD, F., *Storia politica del Mediterraneo*, Brescia 2014, s. 12; CLARK, M., *The Italian Risorgimento*, Harlow 2009, s. 49; DAVIS, J. A., *Italy in the Nineteenth Century, 1796–1900*, Oxford 2000, s. 64; COPPA, F. J., *The Origins of the Italian Wars of Independence*, London 1992, s. 19–21; HEARDER, H., *Italy in the Age of the Risorgimento 1790–1870*, London 1986, s. 196–198; WOOLF, S., *A History of Italy 1700–1860. The Social Constraints of Political Change*, London 1979, s. 329–352.

nemohli dobrovolně shodnout na ideálním politickém režimu, okamžitě byli schopni si porozumět ve vztahu k vnějším hrozbám, kterým Itálie musela čelit, zejména pak Rakousku, které po roce 1815 mělo v této části Evropy největší vliv. Zde je také dobře vidět, že pocit ohrožení a touha po zvýšení vlastní obranyschopnosti s pomocí dobytí dalšího území, dosažení lépe hajitelné hranice a vytvoření početné armády byla silně rozšířená nejen napříč evropskými státy, ale také politickými frakcemi.²⁴

Osobnost Karla Alberta zde může posloužit jako vzorový příklad názorového posunu od důvěry v sílu psaného práva v sázku na právo silnějšího. Tento panovník nastoupil na trůn v roce 1831, kdy se cítil ohrožen francouzskou snahou zahrnout Piemont do své sféry vlivu. Po ostatních mocnostech tehdy marně žádal dodatečné právní garance nezávislosti menších států, aby záhy zajistil větší míru ochrany své země s pomocí defenzivní aliance uzavřené s Rakouskem. Když však viděl, jak vídeňská vláda tolerovala francouzskou okupaci Ancony a od poloviny 30. let snižovala počet rakouských vojáků v Lombardsku-Benátsku, dospěl k přesvědčení, že v otázce bezpečnosti se bude muset spolehnout sám na sebe. Proto intenzivně pracoval na zlepšení stavu piemontských ozbrojených sil. Ve 40. letech pak našel spojence v táboře italských umírněných liberálů, kteří toužili po tom, aby Karel Albert vyhnal Rakušany z Itálie a vytvořil velké království na severu Apeninského poloostrova. Tento vývoj, jenž nakonec skončil vyhlášením války Rakousku v březnu 1848, byl úzce spjat se ztrátou královy loajality k dědictví Vídeňského kongresu. Stejně jako mnoho jiných Evropanů v něm spatřoval relikv, který již neposkytoval kýžené bezpečnostní záruky, a proto byla jeho násilná revize nejen nutná, ale také morálně ospravedlnitelná.²⁵

Vývoj na mezinárodní scéně od počátku 40. let vydatně přizívoval v evropské společnosti již tak rozšířené obavy o budoucnost. Vztahy mezi mocnostmi nebyly ideální a na prahu revolučního roku 1848 klesly v některých případech na bod mrazu. Francie a Velká Británie se rozkmotřily kvůli Španělsku, v Londýně nedůvěřovali rakouským záměrům v Itálii, malé země pak nevěřily těm velkým, a to zvláště po rakouské anexi svobodné Republiky krakovské v listopadu 1846, která uštědřila vážný políček každému, kdo do té doby ještě doufal v alespoň elementární míru morálky ve vztazích mezi státy. V této atmosféře nejistoty a obav stačilo jen málo k rozpoutání paniky, jak se například v Británii podařilo synovi francouzského krále princí de Joinville v textu o možném ohrožení Britských ostrovů s pomocí francouzských parníků.²⁶ Nic z toho však neznamenalo, že by tehdejší společnost prahla po válčení

24 RECCHIA, S. — URBINATI, N., *A Cosmopolitanism of Nations. Giuseppe Mazzini's Writings on Democracy, Nation Building, and International Relations*, Princeton — Oxford 2009, s. 194–204; MACK SMITH, D., *Mazzini...*, s. 53.

25 ŠEDIVÝ, M., *Sůl, víno a válka. Příspěvek k dějinám Risorgimenta v letech 1846–1848*, in: *Historický obzor*, roč. 28, č. 11/12, 2017, s. 242–247; ŠEDIVÝ, M., *The Decline of the Congress System. Metternich, Italy and European Diplomacy*, London — New York 2018, s. 221–245.

26 BARTLETT, C. J., *Defence and Diplomacy. Britain and the Great Powers 1815–1914*, Manchester — New York 1993, s. 44–44; BULLEN, R., *Palmerston, Guizot and the Collapse of the Entente Cordiale*, London 1974, s. 171; FAHRMEIR, A., *Revolutionen und Reformen. Europa 1789–1850*, München 2010, s. 245–246; HOLLAND, R., *Blue-Water Empire. The British in the Mediterranean since 1800*, London 2012, s. 68–69.

a krvavé expanzi masových rozměrů. I ti, kteří považovali válku za řešení absence dostatečných bezpečnostních záruk vlastního státu či národa, byli připraveni ji vést jen krátce, s omezenými strategickými cíli a pouze proto, aby poté mohli žít v pro ně bezpečnějším světě, jak je jasně patrné i na příkladu Karla Alberta.

Právě tento paradox touhy po jistotě bezpečného míru za cenu války dokáže lépe objasnit průběh revolučního roku 1848, na jehož počátku hovořili zástupci národů o touze žít ve všeobecné harmonii, aby záhy nastalo vystrážlivění v podobě vzájemného slovního či dokonce ozbrojeného zápasu. V chování angažovaných osob není nutné hledat rozpor či faleš. Jejich touha po přátelských vztazích se sousedy byla míněna vážně, ovšem brzy vyvstalo takzvané bezpečnostní dilema, kdy snaha zajistit vlastní bezpečnost skrze silné ozbrojené síly a hajitelné hranice nevyhnutelně vyvolala pocit ohrožení jiných národů.²⁷ Jako ideální příklad je možné uvést pozitivní vztah Němců k Polákům na počátku revoluce. Němci tehdy hovořili ve prospěch obnovení nezávislého Polska jako bariéry proti ruské rozpínavosti. Záhy však u nich převládl názor, že některé „německé“ kraje obývají i Poláci, a s ohledem na vlastní bezpečnost se těchto regionů nechtěli vzdát, mimo jiné i proto, že velké a silné Německo zahrnující tyto kraje mělo být silnější hrází proti Rusku než polský stát. Někteří Němci se navíc obávali polsko-francouzského spojení, díky němuž by se Německo ocitlo v kleštích. Tento posun ve vnímání polské otázky přivedl Němce k prosazování politiky, jež byla v rozporu se zájmy Poláků, čímž se obě etnika dostala do konfliktní situace. Stejně Němci postupovali i vůči Dánům, Čechům a v neposlední řadě Italům, kteří chtěli připojit Jižní Tyroly k italské konfederaci. Němci však vnímali tento alpský region jako nástupní prostor do německé střední Evropy a ze strategických důvodů ho odmítli vydat; kvůli ochraně jižní hranice a obchodu pak požadovali i zachování rakouské nadvlády nad Terstem a dokonce nad Benátkami včetně části Benátské nížiny, aby bylo snazší oba přístavy bránit před útokem ze západu.²⁸

Z pohledu dějin diplomacie dlouhého 19. století nebyl rok 1848 mezníkem, nýbrž jen další etapou v již dávno započatém posunu od institucionálního přístupu k uspořádání mezinárodních vztahů k realismu. Zatímco generace Vídeňského kongresu se pokusila vytvořit nadnárodní spolupráci všech států s přiznanou vůdčí rolí pěti velmocí, které v rámci koncertu měly představovat neformální instituci a v souladu s mezinárodním právem nést hlavní břímě zodpovědnosti za řešení krizí v zájmu zachování míru, pak následující generace již pohlížely na mezistátní spolupráci pragmatictěji a s přesvědčením, že právo je vždy na straně silnějšího, inklinovaly namísto ke konsenzu k aplikaci hrubé síly. Jak se však později ukázalo, tento odklon od re-

27 BUZAN, B., *People, States, and Fear. The National Security Problem in International Relations*, Brighton 1983, s. 3.

28 HAHN, H.-W. — BERDING, H., *Reformen, Restauration und Revolution 1806–1848/49*, Stuttgart 2010, s. 593–600; HEIN, D., *Die Revolution von 1848/49*, München 1998, s. 73–79; MOLTSMANN, G., *Die deutsche Flotte von 1848/49 im historisch-politischen Kontext*, in: *Deutsches Marine Institut/Militärgeschichtliches Forschungsamt* (ed.), *Die Deutsche Flotte im Spannungsfeld der Politik 1848–1985*, Herford 1985, s. 21–41; MÜLLER, F. L., *Die Revolution von 1848/49*, Darmstadt 2009, s. 97–100; SIEMANN, W., *Die deutsche Revolution von 1848/49*, Darmstadt 1985, s. 147–156.

spektu k panevropským zájmům byl nezvratný. S rostoucím důrazem na pěštní právo mizela ochota spoléhat se na to psané, a jakmile se toto přesvědčení stalo v evropské společnosti dominantním, i přes přetrvávající touhu po míru již nebyla do roku 1914 dosažena úroveň mezinárodní spolupráce z kongresového období.

Nebyla náhoda, že již 40. léta nabídla to, co zatěžovalo pokojné soužití mezi státy a národy až do první světové války. Kvůli vzájemné nedůvěře byly právě tehdy položeny základy reálpolitiky (*Realpolitik*), která se vyznačovala vírou v reálnou moc a ochotou ji použít i v rozporu s platnými zákony. Její počátek je proto nutné klást již před rok 1853, kdy Ludwig August von Rochau vydal své stěžejní dílo *Základy reálpolitiky* (*Grundsätze der Realpolitik*), nebo nástup Otty von Bismarcka do čela pruského státu o devět let později.²⁹ Ovšem právě již před polovinou 19. století se zformoval světonázor tohoto významného německého státníka, stejně jako dalších „realisticky“ uvažujících mužů typů Camilla di Cavoura a Napoleona III., kteří prosazovali nový, agresivnější styl zahraniční politiky v zájmu bezpečnosti vlastních států.³⁰ To bylo spojeno i s přesvědčením o přežití nejsilnějšího, jež se zrodilo rovněž nejpozději na počátku 40. let. Zde lze nalézt vysvětlení pro okamžitou a velkou popularitu pozdějšího sociálního Darwinismu, neboť již dlouho existovala živná půda pro myšlenku, že v nelítostném světě vítězí ten nejschopnější, což pro současníky většinou byl i ten nejsilnější.³¹

Nikoliv v 50. či 60. letech, ale již dříve tak započal proces, který v mezinárodních vztazích a současně v evropské společnosti ustavil kánon jednání dle hesel „zápas o přežití“ a „přežití toho nejlepšího“.³² Toto byly současně projevy charakteristické pro imperialistické chování států, jehož počátek lze také klást do 40. let. Již tehdy přesvědčení o životě v predátorském světě vyvolalo touhu po větší bezpečnosti, zajištěné dostatečnými materiálními prostředky, pročež se jako jejich vhodný zdroj jevila zámořská expanze. Ta byla mnohdy vnímána dokonce jako nezbytná součást boje o přežití, ve kterém zaostávající národ měl nevyhnutelně skončit mezi poraženými. Z tohoto důvodu se od počátku tohoto desetiletí zvyšovala ve Francii v reakci na hegemoniální postavení Velké Británie ve světě intenzita prokoloniální rétoriky, což však vyvolalo stejné debaty na Britských ostrovech.³³ Jak již bylo uvedeno, obdobné diskuze tehdy probíhaly i mezi Němci a Italy. Obě etnika viděla v koloniích

²⁹ K tradičnímu názoru o nástupu reálpolitiky v 50. letech viz BEW, J., *Realpolitik. A History*, Oxford 2016, s. 18–67; MÖLLER, F., *Vom revolutionären Idealismus zur Realpolitik. Generationenswechsel nach 1848?*, in: *Historische Zeitschrift. Beihefte, New Series*, Jg. 36, 2003, s. 71–91.

³⁰ HOLBORN, H., *Bismarck's Realpolitik*, in: *Journal of the History of Ideas*, Vol. 21, No. 1, 1960, s. 84–98; PFLANZE, O., *Bismarck. Der Reichsgründer*, München 1997, s. 82.

³¹ HAWKINS, M., *Social Darwinism in European and American thought, 1860–1945. Nature as model and nature as threat*, Cambridge 1998, s. 123–124; KOCH, H. W., *Social Darwinism as a Factor in the 'New Imperialism'*, in: Koch, H. W. (ed.), *The Origins of the First World War*, London 1984, s. 319–342.

³² LANGER, W. L., *Diplomacy of Imperialism 1890–1902*, 2nd, New York 1951, s. 85.

³³ ALDRICH, R., *Great France. A History of French Overseas Expansion*, London 1996, s. 94; CAIN, P. J. — HOPKINS, A. G., *British Imperialism. Innovation and Expansion 1688–1914*, London — New York 1993, s. 99–100.

nejen prostředek k dosažení hospodářské prosperity, ale také zajištění bezpečnosti. V německém případě byla již tehdy tato aspirace spojena se dvěma tendencemi, které jsou všeobecně vnímány jako charakteristické teprve pro přelom 19. a 20. století: za prvé koloniální debata byla spojena s obavou z obchodní a námořní převahy Velké Británie, zadruhé Němci přišli s myšlenkou německé střední Evropy (*Mitteleuropa*), která si kladla za cíl zajistit si politický a hospodářský vliv podél Dunaje k Černému moři, a tím zabránit ruské expanzi na Balkánský poloostrov.³⁴ Bez zajímavosti není ani skutečnost, že politická geografie, která jako vědní disciplína vznikla až na konci 19. století v souvislosti s rozmachem imperialismu, měla svůj předobraz také před rokem 1848 v podobě geopolitických diskuzí, vyvolaných u Němců pocitem obklíčení nepřátelskými mocnostmi, a současně ve výrazu „geostrategie“, jenž se objevil v reakci na přesvědčení o ohrožení Itálie Rakouskem a Francií.³⁵

Na toto velmi komplexní negativní dědictví první poloviny 19. století pak navázal vývoj mezinárodních vztahů a evropské společnosti v následujících desetiletích. Jako ideální pojtíko může posloužit Německo, které bylo sjednoceno Pruskem v lednu 1871. I když v německém prostředí byla stále velmi silná federativní tradice již dávno zaniklé Svaté říše římské a Prusko rozhodně nebylo považováno za vzor kýžené politické liberalizace, Němci se nakonec s jednotným státem ovládaným z Berlína smířili, a to především proto, že během 50. a 60. let je krymská válka (1853–1856) a konflikt mezi Francií a Piemontem proti Rakousku (1859) utvrdily v přesvědčení o nelítostném soupeření o přežití každého proti každému. Proto ještě více než kdykoliv dříve vnímali silné Německo jako existenční nutnost. Z tohoto důvodu také akceptovali skutečnost, že k jeho dosažení byla potřeba politika síly (*Machtpolitik*) na úkor stávajícího mezinárodněprávního pořádku. A neboť dle jejich přesvědčení síla nepramenila z psaného práva, nýbrž z fyzické moci, politika síly mohla pokračovat i po vytvoření národního státu. Kontinuita koloniálních a maritimních aspirací z první poloviny 19. století je v tomto případě zcela zjevná.³⁶

K identickému vývoji došlo také v Itálii po jejím sjednocení roku 1861, kdy, stejně jako Německo, začala brzy prosazovat podobnou imperiálně laděnou doktrínu ve světě (*Weltpolitik*), jejímž prostřednictvím hodlala dosáhnout místa na slunci, což znamenalo přežití mezi nejsilnějšími predátory. S německým prostředím mělo to

34 MEYER, H. C., *Mitteleuropa in German Thought and Action 1815–1945*, The Hague 1955, s. 13–22.

35 DURANDO, G., *Della nazionalità italiana. Saggio politico-militare*, Lausanne 1846, s. 72; PALASCHEWSKI, T., *Geographie und Sicherheit. Herausforderungen und Antworten für den Frieden*, Regensburg 1989, s. 1–33.

36 BUSCHMANN, N., *Einkreisung und Waffenbruderschaft. Die öffentliche Deutung von Krieg und Nation in Deutschland 1850–1871*, Göttingen 2003, s. 181–201, 309–333; FABER, K.-G., *Realpolitik als Ideologie. Die Bedeutung des Jahres 1866 für das politische Denken in Deutschland*, in: *Historische Zeitschrift*, Jg. 203, Nr. 1, 1966, s. 1–45; FRÖHLICH, M., *Imperialismus. Deutsche Kolonial- und Weltpolitik 1880–1914*, München 1997, s. 17–31; GEISS, I., *Die deutsche Frage 1806–1990*, Mannheim 1992, s. 34–36; KAEHLER, S. A., *Realpolitik zur Zeit des Krimkrieges. Eine Säkularbetrachtung*, in: *Historische Zeitschrift*, Jg. 174, Nr. 2, 1952, s. 417–478; MOSSE, W. E., *The European Powers and the German Question 1848–1871. With Special Reference to England and Russia*, Cambridge 1958.

italské společnou ještě jednu významnou vlastnost: ani zde nebyla cílem válka sama o sobě, ale pouze větší míra bezpečnosti. K jejímu zajištění však bylo považováno za nezbytné stát se dostatečně mocným, jinými slovy zajistit nové zdroje surovin a odbytiště vlastní průmyslové produkce, ideálně pak ve vlastních koloniích. Z pohledu konceptu bezpečnosti je vhodnější vnímat tuto politiku spíše jako defenzivní než ofenzivní, vynucenou obavou z přílišné dominance Velké Británie a časem i USA či výrazného mocenského potenciálu Ruska. Neboť nevíra v možnost efektivní systémové spolupráce v rámci velmocenského koncertu či dokonce institucionalizované nadnárodní organizace nijak od 40. let neochabla, ba právě naopak v důsledku válek a mezinárodních krizí od poloviny století výrazně vzrostla, byl daný realistický kurz všeobecně vnímaný jako jediný možný. Nanějšv vhodným příkladem může být osobnost italského politika Francesca Crispiho, jenž byl skálopevným stoupencem koloniální expanze a dnes je díky své osobnosti a politice označován za ideového předchůdce Benita Mussoliniho. Na první pohled proto Crispi působí zcela jednoznačně jako extrémně agresivní imperialista. Ovšem i když toto stigma z něj není možné sejmout, při bližším seznámení se s jeho názory vyjde najevo, že hlavní motivací jednání tohoto muže nebyla patologická láska k válčení a prolévání krve, nýbrž strach o bezpečnost Itálie v Evropě, kterou na počátku 80. let označil za „*ležení plné lupičů mračících se jeden na druhého*“.³⁷ Stejně jako mnoho současníků i on velkou válku nechtěl, avšak současně považoval její vypuknutí ve světě naplněném vzájemnou nedůvěrou a podezřívavostí nikoliv za pravděpodobné, nýbrž zcela nevyhnutelné. Jedinou otázkou bylo, kdy se tak stane. Pod vahou tohoto postoje prosazoval politiku zbrojení a koloniální expanze, které měly zajistit Itálii nejlepší výchozí pozici pro okamžik vypuknutí válečného konfliktu. Pouze tento přístup, jak věřil, mohl zabránit záhubě jeho vlasti.³⁸

Crispi dospěl k přesvědčení o nelítostném světě, kterému dominovalo násilí, nejpozději v roce 1848. Přesto ačkoliv sdílel názor generace Vídeňského kongresu, že dlouhodobý mír je možné zajistit jen skrze nadstátní formu spolupráce oproštěnou od národního egoismu, o její vytvoření neusiloval, neboť tuto vizi považoval za daných okolností za neuskutečnitelnou. Crispiho pesimismus sdílela na konci století většina obyvatel Evropy, čímž se však ocitla v začarovaném kruhu, který lze shrnout Crispiho postojem vůči haagské konferenci o odzbrojení v roce 1899, kdy zopakoval své letité přesvědčení, že rozsáhlý válečný požár v Evropě je nevyhnutelný a jediné, co by mu mohlo zabránit, by byly spojené evropské státy, které by řešily spory smírně a umožnily alespoň částečné odzbrojení; ty však dle jeho názoru byly pouhou chimérou.³⁹

Francesco Crispi může být považován za typického Evropana konce 19. století, jenž chtěl mír, uvědomoval si svoji příslušnost nejen k vlastnímu státu, ale i celému

37 DUGGAN, C., *Francesco Crispi 1818–1901*, Oxford 2002, s. 409.

38 Tamtéž, s. 556; CHABOD, F., *Italian Foreign Policy. The Statecraft of the Founders*, Princeton 1996, s. 447–450; GENTILE, E., *La Grande Italia. The Myth of the Nation in the Twentieth Century*, London — Madison 2009, s. 47–48.

39 DUGGAN, s. 59–61, 615, 721; GÖRTEMAKER, M., *Geschichte Europas 1850–1918*, Stuttgart 2002, s. 246–247.

evropskému společenství, současně však byl skeptický vůči síle práva a zachování míru v dlouhodobé perspektivě. K tomuto velmi rozšířenému světónázoru přispělo nejen chování Německa a Itálie, ale i ostatních velmocí, z nichž zde stačí věnovat pozornost dvěma, jmenovitě Francii a Velké Británii. Obě byly v první polovině 19. století vnímány, společně s Ruskem, jako silnější členové evropské pentarchie. V momentě sjednocení Německa se však rozložení sil změnilo ve prospěch této nové středoevropské velmoci. Jestliže Němci provozovali svoji *Realpolitik* a později *Macht-politik* ve snaze získat větší míru bezpečnosti vůči Francii a Velké Británii v reakci na jejich konfrontační politický styl, pak německé ambice nyní vyvolaly obdobné znepokojení v Paříži a Londýně. Robert Cecil, třetí markýz ze Salisbury a britský premiér, používal v poslední čtvrtině 19. století při hodnocení fungování systému mezinárodních vztahů výrazy, které lze dohledat v německých textech již o půlstoletí dříve, když prohlásil: „*Jako soubor individualit žijeme na nejvyšším a nejmodernějším civilizačním stupni... Jako soubor národů se však nacházíme ve věku pěstního práva [Faustrecht].*“⁴⁰ S tímto přesvědčením pak byl nevyhnutelně spojen sklon k provádění silovější zahraniční politiky.⁴¹

Jako první pocítila geopolitické obavy francouzská společnost, šokovaná ztrátou Alsaska a Lotrinska po prohrané válce s Pruskem a jeho německými spojenci v letech 1870–1871. Na tomto místě je vhodné upozornit na opomíjenou skutečnost, že vynucené předání těchto dvou francouzských regionů bylo nejen významným memem do budoucna, neboť vytvořilo nepřekonatelnou propast mezi Francouzi a Němci a bylo permanentním zdrojem napětí a konfliktů mezi oběma národy, ale současně se jednalo o projev německé nedůvěry v sílu práva: zábor Alsaska a Lotrinska byl motivován zejména snahou o vytvoření hajitelnější hranice Německého císařství na západě. Tento požadavek sice prosazovali někteří Prusové již na konci napoleonských válek, ovšem ostatní mocnosti se tehdy proti němu postavily. Bylo totiž zjevné, že ztráta těchto území by Francouzům znemožnila identifikovat se s postnapoleonským uspořádáním Evropy a jejich revanšismus by se stal významnou hrozbou zachování míru. Panevropský zájem tehdy převážil. Do počátku 70. let se však atmosféra v evropské společnosti změnila právě díky klesající důvěře v sílu právních závazků, a proto byl nyní kladen důraz na zajištění bezpečnosti skrze hmatatelnější, v tomto případě geografické, výhody.⁴² Z tohoto důvodu se Německo zachovalo v souladu s varováním, které Bismarck pronesl krátce po bitvě u Sedanu: „*Po této válce musíme očekávat další agresi, nikoliv trvalý mír, a to bez ohledu na to, jaké mírové podmínky vnutíme Francii, protože ta bude považovat jakýkoliv mír za pouhé příměří a pokusí se pomstít za porážku ihned, jakmile se na to bude cítit dostatečně silná.*“⁴³

40 PORTER, B., *The Lion's Share. A Short History of British Imperialism 1850–1970*, London — New York 1975, s. 128.

41 KOSKENNIEMI, M., *The Gentle Civilizer of Nations. The Rise and Fall of International Law 1870–1960*, Cambridge 2008, s. 36–37.

42 SCHLIEPER, I., *Die Diskussion um die territoriale Neuordnung des Rheinlandes 1813–1815*, Köln 1971, s. 173–180; VIERECK, P., *Lessons for Moderns*, in: SCHWARZ, H. F. (ed.), *Metternich, the "Coachman of Europe."* *Statesman or Evil Genius?*, Boston 1962, s. 82.

43 KEIGER, J. F. V., *France and the Origins of the First World War*, London — Basingstoke 1983, s. 5.

Ztráta sebevědomí kvůli ponížení v prusko-francouzské válce vedla k diskuzi o budoucím postavení Francie ve světě, který se již nezdál být tak bezpečný jako dosud. Část francouzské veřejnosti nyní obrátila svůj zrak k zámoří, kde jejich země měla vybudováním nové koloniální říše nalézt jak ztracenou prestiž, tak i potřebnou sílu proti Německu. Jejich zisky na Sahaře a Tonkinu představovaly sice malou, ale okamžitou náhradu za ztrátu Alsaska a Lotrinska; s jejich pomocí měla Francie vyrovnat německou populační i hospodářskou převahu na starém kontinentu. Nárůst koloniálního „nadšení“ u francouzské veřejnosti tudíž lze s úspěchem připsat především touze po větší obranyschopnosti vůči mocnému sousedovi.⁴⁴

Ve Velké Británii došlo k explozi pocitu ohrožení s jistým zpožděním až v 80. letech v souvislosti s rostoucími imperiálními ambicemi nových i starých velmocí, třebaže i zde je možné vysledovat tento trend již od první poloviny 19. století. Obava, že mocenský primát Velké Británie eroduje, postupně sílila v důsledku různorodých globálních hrozeb, například ambicí Francie Napoleona III., ruské politiky na Blízkém a Středním východě, sjednocení Německa a vzestupu USA.⁴⁵ V tomto případě byl strach o vlastní bezpečnost umocněn malou teritoriální rozlohou a relativně málo početnou populací Britských ostrovů, které se jevíly být čím dál tím zranitelnější především tváří v tvář Francii a Německu. Vědomí si této geopolitické slabosti se projevilo v popularitě beletristických textů s varovným poselstvím do budoucna, jakým bylo i dílo plukovníka George Chesneyho *The Battle of Dorking* z roku 1871, předkládající čtenářům katastrofickou vizi úspěšné německé invaze do nedostatečně hájené Británie. Postupem doby přesvědčení o akutním ohrožení narůstalo a například v roce 1892 varoval editor týdeníku *Black and White*, že „vzduch je plný zvěstí o válce. Evropské národy stojí proti sobě po zuby ozbrojené a připravené zahájit okamžitou mobilizaci. Představitelé států se shodují, že velká válka musí vypuknout velmi brzy“.⁴⁶

Nástup nových ambiciózních hráčů na scénu jen umocnil spirálu nedůvěry a obav, které se postupně změnily v ryzí averzi a strach. Realistický přístup nyní vyžadoval politiku podezřívání všech ostatních národů z možných nepřátelských úmyslů a příprav na den, kdy se z nich měli nevyhnutelně stát skuteční agresori. To však mělo dva naprosto fatální důsledky. Za prvé vlády nebyly schopny vést konstruktivní debatu o dlouhodobé mezinárodní spolupráci ve stylu postnapoleonského koncertu velmocí. Ačkoliv žádný z nich vyloženě neprazil po válce, žádný také nechtěl omezit svoji suverenitu podřízením se nadnárodní organizaci či excesivním právním závazkům v zájmu zachování míru, neboť nic z toho nemohlo dle dobového přesvědčení zajistit dostatečnou ochranu. Proto v souladu s obezřetnějším přístupem a dle hesla nepřítel mého nepřítel je můj přítel došlo k vytvoření dvou protichůdných mocenských bloků, trojspolku a dohody, jejichž existence však ještě zúžila manévrovací prostor

44 ALDRICH, s. 90–91; CARROLL, E. M., *French Public Opinion and Foreign Affairs, 1870–1914*, London — New York 1931, s. 44–86; GIRARDET, R., *L’Idée coloniale en France 1871–1962*, Paris 1972, s. 24.

45 BELL, D., *The Idea of Greater Britain. Empire and the Future of World Order, 1860–1900*, Princeton 2007, s. 35–38.

46 Tamtéž, s. 39.

a zamezila dosažení všeobecného konsenzu. Jednalo se pouze o *ad hoc* řešení, které nijak nezmenšilo pocit ohrožení, naopak ho ještě umocnilo.⁴⁷

Zadruhé byl ještě více kladen důraz na záruku bezpečnosti v hrubé síle, což nutilo státy snažit se o dosažení přinejmenším vojenské parity s možnými rivaly. Výsledkem byly závody ve zbrojení. Kvůli velké nákladnosti moderního způsobu válčení však tento přístup způsobil prudké zvýšení výdajů na obranu, a tím i nákladů na přežití v evropském státním systému. S tím pak byla nevyhnutelně spojena snaha získat dodatečné příjmy mimo domovský stát, což zásadním způsobem vedlo ke koloniální horečce poslední čtvrtiny 19. století. Této soutěže se účastnily nejen nové velmoci typu Německa a Itálie, ale také tradiční koloniální mocnosti včetně Velké Británie, která jako malá ostrovní velmoc s velmi omezenými lidskými i materiálními zdroji považovala zachování vlastního impéria za nezbytný štít vůči případné nepřátelské politice Francie, USA, Ruska a Německa. Ve snaze zabránit tomu, aby ztratila vliv nad zámořskými regiony, které do té doby vládla v Londýně často ovládala jen nepřímou, nařídila jejich přímou anexi k britskému impériu; tento jev je označován jako přechod od neformálního k formálnímu imperialismu a je rovněž projevem rostoucího napětí v mezinárodních vztazích.⁴⁸

Byl to primárně strach, který měnil lidi na imperialisty. Mnozí tvrdili, že jejich jednání je aktem sebeobrany, a nepochybně to mysleli vážně. Imperialismus se u nich stal otázkou života a smrti, protože smířlivější chování by znamenalo záhubu. Panovalo přesvědčení, že v prostředí plném bezohledných dravců existují pouze vítězové a poražení. Tento přístup „buď, nebo“ je jasně patrný i z knihy německého generála Friedricha Bernhardiho *Deutschland und der nächste Krieg* z roku 1912, jejímž leitmotivem bylo tvrzení, že z Německa se buď stane světová velmoc, nebo zanikne.⁴⁹ Lze proto konstatovat, že koloniální soupeření té doby reflektovalo více než bezprostřední hospodářské potřeby zjitřený stav mysli evropské společnosti.⁵⁰

Na tomto ideovém základě byla založena i politika států, kterou lze označit za „defenzivně agresivní“. Zbrojily primárně proto, že se na válku připravovali i ostatní. Zabíraly zámořská území nikoliv kvůli finančnímu profitu, jenž se mnohdy vůbec nedostavil, nýbrž proto, aby je neobsadil někdo jiný. Současně nepřestaly podávat ujištění o vlastních mírumilovných úmyslech, ovšem navzdory jejich upřímnosti jim

47 BEW, s. 88–109; HANNIG, A., *Angst und die Balkanpolitik Österreich-Ungarns vor dem Ersten Weltkrieg*, in: BORMANN, P. — FREIBERGER, T. — JUDITH, M. (eds.), *Angst in den Internationalen Beziehungen*, Bonn 2010, s. 95; HOBBSAWM, E. J., *Das imperiale Zeitalter 1875–1914*, Frankfurt — New York 1989, s. 391; GRABNER-HAIDER, A. — DAVIDOWICZ, K. S. — PRENNER, K., *Kulturgeschichte des 19. Jahrhunderts*, Göttingen 2015, s. 62–63, 127–129.

48 ABERNETHY, D. P., *The Dynamics of Global Dominance. European Overseas Empires, 1425–1980*, New Haven — London 2000, s. 206–207; DARWIN, J., *The Empire Project. The Rise and Fall of the British World-System, 1830–1970*, Cambridge 2010, s. 66–68; JOHNSON, R., *British Imperialism*, Basingstoke — New York 2003, s. 39–40.

49 GOLLWITZER, H., *Geschichte des weltpolitischen Denkens, Bd. 2. Zeitalter des Imperialismus und der Weltkriege*, Göttingen 1982, s. 25.

50 PORTER, s. 82, 111; JERVIS, R., *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton 2017, s. 66.

stěží někdo dopřával sluchu, a to samé platilo i obráceně. Spirála strachu, závodů ve zbrojení a imperialistického chování s kořeny v první polovině 19. století se nyní, na jeho sklonku, roztočila v nezadržitelných obrátkách. Jediným výsledkem byl ještě větší pocit ohrožení a nedůvěry mezi kabinety i národy.⁵¹

Neboť žádná vláda si nemohla dovolit vyloučit možnost války, nebyla ani ochotna přijmout opatření, která by Evropu zastavila na cestě do propasti. Nejzjevnějším příkladem této destruktivní a současně zveličené nedůvěry byly vztahy mezi Velkou Británií a Německem. Britská námořní dominance, rostoucí koloniální říše a inklinace ke zneužívání síly pěstovaly v německé společnosti již od první poloviny 19. století zvláštní kombinaci respektu a strachu. Na konci téhož století se obojí přetavilo do vlastních světových ambicí, jejichž významnou součástí bylo kromě zisku kolonií i posílení válečného loďstva. Při debatách o vytvoření mohutné flotily byl vždy brán zřetel především na britskou královnu moří a nejednou došlo i k ostrým verbálním výpadům na její adresu. To nevyhnutelně vyvolávalo pocit ohrožení v britské společnosti, která pocítovala čím dál tím větší averzi vůči velmocenským aspiracím Německého císařství. Obě strany se vzájemně obviňovaly z válkychtivosti, i když ve skutečnosti ani Němci a ani Britové po ozbrojené konfrontaci netoužili. U obou byla motivací touha po větší bezpečnosti, ovšem výsledkem jejich chování byl pravý opak. Jakkoliv byl britský vstup do první světové války ospravedlňován německým vpádem do Belgie, i bez této události by Britové kvůli strachu z Německa nezůstali stranou tohoto konfliktu, a to z důvodu, který trefně vystihly londýnské *The Times* 20. července 1914, když obhajovaly vstup do války „*nejen jako přátelský závazek*“, nýbrž také jako „*zásadní podmínku sebezáchovy*“.⁵² Tato motivace ostatně sehrála významnou roli i v rozhodnutí ostatních evropských velmocí účastnit se válečného šílenství.⁵³

Cesta k červencovým výstřelům roku 1914 byla daleko delší a komplexnější, než se dosud zdálo. Proces nedůvěry, obav, strachu a náklonnosti k silovým řešením nezačal v průběhu druhé poloviny 19. století, nýbrž již v té první. Soupeření o kolonie, militarismus, víra v přežití silnějšího, geopolitické úvahy, to vše se zrodilo nejspíše v 40. letech společně s nárůstem nedůvěry v sílu práva. Mnohdy bezohledná politika Ruska, Velké Británie a Francie se těmto tradičním mocnostem později vrátila jako bumerang v podobě geopolitické dravosti Německa a Itálie. Tato dravost byla pevnou součástí německého a italského národního hnutí již dlouho před sjednocením obou

51 ABERNETHY, s. 209; ANDERSON, M. S., *The Ascendancy of Europe 1815–1914*, New York 2013, s. 292; BETTS, R., *The False Dawn. European Imperialism in the Nineteenth Century*, Minneapolis — Oxford 1976, s. 75–79, 116; JOLL, J., *The Origins of the First World War*, London — New York 1990, s. viii; LANGHORNE, R., *The Collapse of the Concert of Europe*, New York 1981, s. 69.

52 KENNEDY, P. M., *The Realities behind Diplomacy. Background Influences on British External Policy, 1865–1980*, London 1981, s. 139.

53 BORMANN, P., *Furcht und Angst als Faktoren deutscher Weltpolitik 1897–1914*, in: BORMANN, P. — FREIBERGER, T. — JUDITH, M. (eds.), *Angst in den Internationalen Beziehungen*, Bonn 2010, s. 71–90; JERVIS, s. 104–105; KENNEDY, P. M., *The Rise of the Anglo-German Antagonism, 1860–1914*, London 1980; SIMMS, B., *Britain's Europe. A Thousand Years of Conflict and Cooperation*, London 2017, s. 134–141.

států. Pokud existoval mezi oslavou míru v roce 1815 a připraveností válčit o sto let později nějaký důležitý zlom, pak to rozhodně nebyly až války a sjednocovací procesy 50. a 60. let, nýbrž již posun v nazírání na fungování systému mezinárodních vztahů mezi roky 1830 a 1848. Právě tehdy se pod vlivem čím dál tím častějšího překračování právních a morálních bariér rozšířil pocit, že je bláhové věřit právním normám. Význam této změny v mentalitě evropské společnosti lze vyjádřit metaforou převzatou z astrofyzikální terminologie, že tímto byl překročen horizont událostí a od té chvíle Evropa i svět nevyhnutelně směřovaly k singularitě v podobě první světové války.

Neschopnost návratu k institucionálnímu přístupu vůči uspořádání vztahů mezi státy od poloviny 19. století — navzdory všeobecné touze po zachování míru — může sloužit jako významný impuls také k výzkumu světových dějin po roce 1918. I poté totiž státníci a diplomaté ukázali, že se dostatečně nepoučili z předchozích chyb, když s výjimkou ustavení chabé nadnárodní autority ve formě Společnosti národů nenásledovali příkladu Vídeňského kongresu a nepokusili se vytvořit dostatečně efektivní nástroj k řešení mezinárodních krizí. Prostředí, kterému dominoval nacionální egoismus, nakonec vedl k ještě horší katastrofě v podobě druhé světové války. Až pod tíhou této zkušenosti a v reakci na počátek studené války se západní svět vydal na cestu obětování partikulárních zájmů ve prospěch vyšších principů, mimo jiné spolupráce založené na respektu k právu. Výsledkem bylo vytvoření institucí Severoatlantické aliance a Evropského hospodářského společenství. Není bez zajímavosti, že v témže období došlo k rozsáhlé odborné revizi dědictví generace Vídeňského kongresu.

Bezprostředně po konci studené války se zdálo, že díky evropským i mezinárodním institucím a nárůstu počtu demokratických režimů ve světě bude možné prosadit mezinárodní právo jako klíčový princip řešení krizí a regulace napětí mezi státy. V současné době je nálada v západní společnosti diametrálně odlišná, a to především kvůli rostoucí nestabilitě na mezinárodní scéně, ke které zásadním způsobem přispívají unilaterální ambice a porušování práva. Jen obtížně lze předvídat, kam se bude politický vývoj Evropy i světa ubírat, tragické důsledky všeobecné ztráty důvěry ve spravedlnost ve vztazích mezi státy a národy v průběhu 19. století však nabízí důrazné varování, kam by vést mohl.

